

Etiikka ja erityispedagogiikka

Juhani Nieminen

Lehtori, FT

Laurea-ammattikorkeakoulu

juhani.nieminen@aike.fi

Johdanto

Tarkastelen tässä artikkelissa etiikan käsitettä. Tarkastelun fokuksena on pohtia etiikkaa ennen muuta erityispedagogisen tutkimuksen ja koulutuksen kannalta. Selvitän ensin yleisesti, minkälaisia tulkintoja käsitteelle on annettu. Sitten pyrin pohtimaan näiden tulkintojen toimivuutta ja ongelmia erityispedagogisessa tutkimuksessa ja koulutuksessa – ja samalla tutkimuksessa ja ihmisten välisessä toiminnassa yleisemminkin.

Yksittäisessä artikkelissa voidaan näin laajaa kohdetta lähestyä vain muutamista näkökulmista. Tässä artikkelissa etiikan määrittelyyn ja määrittelyn pohjalta tapahtuvaan toimintaan liittyvä ongelmallisuus nousee varsin voimakkaasti esille. Tavoitteena ei kuitenkaan ole ongelmien korostaminen. Pyrkimyksenä on ennen muuta hahmottaa alalla vallalla olevaa selkeän normatiivista painotusta. Samalla yrityksenä on pohtia, miksi nykyinen trendi on niin voimakas ja mitä etuja jos kohta toisaalta ongelmiakin tämä saattaa aiheuttaa tutkimuksen, koulutuksen ja samalla erityispedagogiikan primäärikohderyhmän, eri tavoin va-

jaakuntoisten ihmisten kannalta. Kohderyhmän osalta tarkastelu on lähinnä implisiittistä.

Etiikan määritelmiä

Hautamäki, Lahtinen, Moberg ja Tuunainen toteavat etiikan olevan ”moraalin tutkimusta tai moraalien teoriaa, joka pyrkii puolueettomaan yleispätevyyteen tarkastellessaan kysymystä hyvästä ja pahasta” (Hautamäki et al. 2000, 50). Heidän mukaansa etiikka on filosofian osaluokka, joka pohtii arvolauseita, mikä on moraalisesti hyvää ja oikeaa.

Hautamäen ym. lähestymistapa on varsin selkeästi erityispedagogisen tutkimuksen nykyisin vallalla olevan linjan mukainen. Painopiste on normatiivisessa etiikassa ja tarkastelu fokusoi tuu lähinnä siihen, mikä on hyvää ja minkä tekeminen on velvollisuus yleisen, vallalla olevan moraalikäsitteen mukaan. Luonteenomaista on hyvin pragmaattinen ongelmiin ja niiden ratkaisuihin paneutuminen. Moraaliin liittyvien ilmiöiden ja etenkin metaeettisen ajattelun osuus jää taustalle. Myös esimerkiksi Vehmas (2002) lähestyy erityiskasvatuksen ja vammaistutkimuksen etiikkaa paljolti normatiivisesta näkökulmasta. Hän pohtii samalla termiä soveltava etiikka ja siihen sisältyviä paradokseja filosofisten ja pragmaattisten vaatimusten suhteen.

Mitä sitten olisi metaeettinen tarkastelu? Etiikan eettisen perustan monesta näkökulmasta tapahtuvaa pohdintaa, voisi olla varsin sopiva kiteytys. Termin tämänkaltaisen määrittelyn sijasta olennaisempaa on kenties kuitenkin pyrkiä miettimään sitä sisältöläh-

tökohdista. Tällöin päädytään sängen syvällisiin filosofisiin ja kulttuurisidonnaisiin kysymyksiin, joihin palaan myöhemmin tässä artikkelissa. Sitä ennen kuitenkin hiukan lisää normatiivisesta näkökulmasta ja sen sisällöstä.

Ainakin länsimaiset erityissanakirjamääritelmät etiikasta näyttävät painottavan pintatasoista normatiivista tulkintaa. Reber & Reber (2001, 251) toteavat termistä ethics, että se on ”A branch of philosophy concerned with that which is deemed acceptable in human behaviour, with what is good or bad, right or wrong in human conduct in pursuit of goals and aims.” He täydentävät määritelmäänsä jatkaen, että pyrkimystä liittämään termiä teoreettisempiin viitekehyksiin on, mutta päätyvät metaetiikan esittelyyn ja määrittelyyn sijasta kuitenkin lähinnä moraalien käsitteen normatiiviseen pohdintaan.

Yleisissä tietosanakirjoissa pragmaattinen, lähtökohdiltaan melko puhtaan normatiivinen tarkastelu näyttää olevan niin ikään vallalla. Etiikka nähdään ”tapaoppina tai velvollisuusoppina” (esim. Tiainen, toim. 1983, 275). Samanlainen painotus on myös yleisissä sanakirjoissa, joskin usein jossain määrin epätäsmällisemmin todettuna (Sorsa & Turtia 1996, 77; Aikio & Vornanen 1999, 195). Nurmi (2002, 130) antaa käsitteelle kaksi toisistaan erottuvaa määritelmää. Häneen mukaansa etiikka on yhtäältä ”ihmisen oikeaa käyttäytymistä tutkiva oppi” ja toisaalta ”käyttäytymissäännöt, jotka määrittelevät oikean ja väärän”. Samanlainen on myös Crowtherin (1995, 393) tarkastelutapa.

*Etiikka
nähdään
”tapaoppina
tai
velvollisuus-
oppina”.*

Käyttäytymistieteiden perusteoksissa tyydytään yleensä mainitsemaan metaetiikka. Sen jälkeen aiheen käsittely on puhtaasti normatiivista (Kalish 1981, 385 – 391). Esimerkiksi organisaatiopsykologiaa luotaavissa teoksissa etiikka jää hyvin vähälle huomiolle ja tulee lähinnä esitellyksi normatiivisesti, moraalien yhteydessä. Painotus on usein vahvasti utilitarismin suuntaista (esim. Buchanan & Huczynski 1997, 535; 679).

Filosofit ja filosofiseen lähestymistapaan taipuvaiset psykologit ovat pohtineet etiikkaa myös teoreettisemmista lähtökohdista. Esimerkiksi Ken Wilberin tarkastelussa etiikka ja moraalit saavat runsaasti metaeettisiä ulottuvuuksia, vaikka hänelläkin normatiivisuus säilyy osana tarkastelua. Wilber toteaa (2000, 70): “Morals refers to the ethical/normative realm, the intersubjective realm described in second-person or ‘we’ language.” Esimerkiksi Wilberin rakentamat teoreettiset mallit

ulottuvat myös metaetiikan ja sen kautta systeemiteorioiden alueelle, osin niistäkin syvemmälle ja kauemmas. Wilberin ohella Charles Tart, Abraham Maslow ja Harry Moody (esim. 1997) ovat joitakin tämän tutkimuksen tunnetuimpia nimiä. Myös Peter Sengen (esim. 1990) työssä metaetiikan alue on vähintään implisiittisesti tarkastelun kohteena hänen pohdiskellessaan kokonaisuusien ja systeemien ymmärtämisen merkitystä ongelmien ja niiden taustojen selvityksessä. Suomalaisista tutkijoista Pekka Ruohotie (1996; 1998 ja 2000) ja Leenamajaja Ojala (2000) ovat korostaneet uudistumisen ja systeemisen ajattelun ja metataitojen yleensä olevan keskeisiä menestystekijöitä tämän päivän yhteiskunnassa. Mielenkiintoinen ulottuvuus metaetiikkaan saadaan myös kulttuurien tutkimuksen kautta. Geert Hofstede (esim. 1993) on muuan tämän alueen johtavia uudistajia.

**Normatiivisuus-
painottuneisuuden
etuja ja ongelmia**

Etiikan pragmaattinen, normatiivinen tarkastelu on monella tavoin erityispedagogiikan kaltaisen soveltavan, uuden tieteenalan osalta looginen ja hyvin perusteltavissa oleva ratkaisu. Erityiskasvatuksen lyhyehköä historiaa ajatellen käytännön tulokset ovat tärkeitä alan tutkimuksen ja yleisenkin jatkuvuuden varmistamiseksi. Tällöin on luontevaa ankuroida tutkimus ja muukin toiminta vallitseville, oikeiksi todetuille käsityksille. Niitä ei ainakaan ensimmäiseksi olla kyseenalaistamassa, vaikka ne usein selvästikin ovat vahvasti kulttuurisidonnaisia ja niiden toimivuus muuttuvissa oloissa ei välttämättä ole

*Vallitsevat
uskomukset
muuttuvat
helposti
totuudeksi.*

itsestään selvää. Kulttuurisidonnaisuus voi olla kansallista, alueellista, etnistä, uskonnollista, kielellistä, mutta joskus myös sukupuoleen, sosiaaliseen luokkaan tai organisaatioon liittyvää (Hofstede 1993, 27 – 28). Se voi myös sisältää useita em. elementtejä, jotka sopivasti täydentävät toisiaan.

Kun normatiivinen perusta on pohdittu, päästään suoraan käytännön sovelluksiin. Vallitseva kulttuuri on tuottanut riittävän hyviksi todetut, enemmän tai vähemmän yhtenevällä tavalla ymmärretyt sisällöt käsitteille hyvä ja paha. Niiden ohessa on määritelty hyvän kansalaisen oikeudet ja ennen muuta velvollisuudet. Suomessakin tietyt ilman muuta oikeina pidetyt kansalaisvelvollisuudet perustuvat kansalliseen tarpeeseen ja sen pohjalta syntyneisiin tai synnytettyihin kulttuuriin sidonnaisiin normeihin. Ne määrittävät arvoperustan sille, mikä on oikein, mikä ei. Niiden ansiosta useimmat kansalaiset eivät koskaan pohdi tai

ainakaan kyseenalaista oppi-, ase- ja muita velvollisuuksia, jotka jossain muussa kulttuurissa voisivat lähinnä herättää ihmetystä.

Tällaisen enemmän tai vähemmän tarkoin määritellyn, normisidonnaisen koodiston varaan rakentuva erityispedagoginen tutkimus ja koulutus tähtää erityisryhmille toteutettujen kehittämisohjelmien operatiivisten primääritavoitteiden ohella aina myös ”suurempaan” maaliin: Yksilön sosiaalistamiseen tämän kapasiteetin rajoissa auttamalla tätä ainakin jollakin tavoin ymmärtämään ja hyväksymään ne normit ja arvot, jotka ovat vakiintuneet yhteisön toiminnan perustalla. Näkökulmasta, ajasta, yhteisöstä ja tapauksesta riippuen voidaan ehkä jopa ajatella tämän sosiaalistamisen olevan prosessin tärkein tuotos. Tässä suhteessa erityispedagogiikka toteuttaa tehtävänsä samoista eettisistä lähtökohdista ja samanlaisin tavoittein kuin koulutus yleensäkin on aina pyrkinyt tekemään.

Miksi sitten edes pohtia metaeettistä lähestymistapaa, jos kerran normatiivispragmaattinen linja tuottaa halutut tulokset? Yksi keskeinen syy on, että tieteen luonteeseen tulisi kuulua myös omien periaatteiden ja toimintatapojen kyseenalaistaminen, jatkuva uudistuminen ja kehittyminen. Tämä periaate ei suinkaan aina toteudu muillakaan aloilla kuin kasvatustieteissä.

Toinen tärkeä syy on ymmärryksen ja suvaitsevaisuuden lisääminen. Ihmilliselle toiminnalle on useimmiten ollut luonteenomaista omien arvojen ja moraalien tarkastelu ikään kuin ne olisivat ilman muuta muiden vastaavia parempia, jalompia ja oikeutetumpia.

Tieteen teko ja koulutus näistä kulttuurisidonnaisista lähtökohdista eivät välttämättä kuitenkaan ole aivan ongelmattomia asioita. Pahimmillaan vahvasta oman ympäristön kulttuuriin sitoutumisesta saattaa seurata eettisesti hyvinkin arveluttavaa toimintaa, josta ihmiskunnan historia tarjoaa enemmän kuin tarpeeksi esimerkkejä. Hautamäki ym. (2003, 50 – 51) siteeraavat Häyryn (1999) kolmijakoa teleologisiin, deontologisiin ja konsekventialistisiin teorioihin. Niiden kaikkien tavoitteena on toki hyvän tuottaminen. Silti niitäkin kaikkia voidaan käyttää ja on käytetty perustana myös pahalle ja etenkin yksilön oikeuksia hyvinkin jyrkästi loukkaaville toimille.

Ihmistieteissä kulttuurisen relativismin (esim. Hofstede 1993, 23) unohtaminen on paitsi tieteellisesti kyseenalaista, globaalien maailman aikana myös monella muulla tavalla riskialtista. Jos tiede ja sen rinnalla koulutus, erityispedagogiikka mukaan lukien, ovat liian tiukasti lyöneet lukkoon ne perusteet, joiden varaan toiminta rakentuu, on kysyttävä voiko tämä joissain tapauksissa jähmettää kehityksen ja sen myötä muuttua paitsi yksilöiden, myös koko yhteisön kannalta jopa haitalliseksi? Vallitsevat uskomukset muuttuvat helposti totuuksiksi, jos niitä riittävän usein ja arvovaltaisesti vahvistetaan. Esimerkiksi Yhdysvalloissa käytiin 1960-luvun lopulla väittelystä siitä, oliko mustien älykkyys geneettisistä tekijöistä johtuen alhaisempaa kuin valkoisten. Aiheen suosio Amerikassa väheni jyrkästi, kun 1970-luvulla todettiin samoilla testeillä Amerikan aasialaisten olevan keskimäärin älykkäämpiä kuin valkoisten. Vastaavia esimerkkejä löytyy kaikkialta. Kulttuurisen relativismin rajallinen

ymmärrys voidaan jopa nähdä yhtenä keskeisenä syynä useimpiin maailmalla riehuviin konflikteihin. Tässä mielessä se on rinnakkainen tai sisäkkäinen ilmiö Sengen (1990) kuvaamalle systeemijattelun puutteelle.

Pohdinta

Kulttuurisidonnainen, normatiivislähtöinen perusta tarjoaa erityispedagogiselle tutkimukselle ja erityiskasvatukselle välttämättömät raamit. Tämä lähestymistapa ei parhaimmillaan välttämättä sulje pois metaeettiselle tasolle ulottuvan tutkimuksen mahdollisuuksia jatkuvasti uudistaa ja kehittää moraaliin ja normeihin kohdistuvaa ajattelua. Tilanne, jossa operatiivisen tason normatiiviselta, eettiseltä perustalta tapahtuva koulutus ja sitä tukeva tutkimus voisi samalla olla metaeettistä on kuitenkin sangen idealistinen. Myös tutkijat ovat ympäristönsä ja sen normiston tuotteita ja osin sen vankeja. Ympäristö taas on niin monen toisistaan riippuvan muuttujan summa, että normatiiviseen ajatteluun perustuva etiikka sisältää riskejä liian kapea-alaisista tulkinnoista ja niiden perusteella tehtävistä toimista. Ehkä suurin riski koko ihmiskunnan ja maapallon tulevaisuuden kannalta on normatiiviseen ajatteluun perustuvien, mustavalkoiseen oikeinvääriin ja hyvä-paha –asetelmaan juuttuneiden kulttuurien yhteentörmäyksissä, joita eri puolilla maailmaa tapahtuu jatkuvasti.

Erityisryhmien tai erilaisten kohtelu ja erityiskasvatus ovat historian saatossa moneen otteeseen joutuneet normatiivisen etiikan sääntöjen jalkoihin. Erilaisten ja sairaiden lasten surmaaminen tai heitteille jättäminen kuului

monen ”primitiivisen” kansan eettisiin sääntöihin. Myös vanhukset, etenkin yksin jääneet naiset, suljettiin joissain tapauksissa yhteisön ulkopuolelle, mikä merkitsi kuolemaa. Käytännön syyt muovasivat etiikan yhteisön tarpeista lähteväksi, utilitaristiseksi. Yksilön oikeudet, etu ja tarpeet jäivät tässä tarkastelussa toissijaisiksi.

Hautamäki ym. (2003, 53 – 54) pohtivat myös erityiskasvatustiedettä koskevaa tieteen etiikkaa mm. saksalaisten tieteen nimissä tekemien hirttekojen ja toisaalta amerikkalaisten Manhattan-projektin kannalta. Nykyään esimerkiksi sikiöseulontaan, kloonaukseen ja DNA-tekniikkaan liittyvät kysymykset sivuavat erittäin olennaisesti erityispedagogiikan kohderyhmiä. Tämä johtaa yleisempään tieteen etiikan pohdintaan, joka vaatisi oman, laajemman tarkastelunsa. Onko kasvatustieteen ja erityispedagogian tehtävänä pyrkiä kohti normatiivisiin perusteisiin kriittisemmin suhtautuvaa, metaeettistä tarkastelua ja ymmärrystä, on eettinen kysymys, johon voidaan vastata kyllä ja ei. Länsimaisen, tieteellisen tradition kannalta kyllä lienee ainoa mahdollinen vastaus. Todellisuus ja ihmisten ja heidän yhteisöjensä käytännön valmiudet ja tarpeet voivat kuitenkin muuttaa oikean vastauksen muotoon ”ei ihan vielä” tai ”kyllä, mutta...”

Lähteet

Aikio, A. & Vornanen, R. (toim.) 1999. Uusi sivistyssanakirja. Keuruu: Otava.

Buchanan, D. & Huczynski, A. 1997. Organizational behaviour an introductory text. Prentice Hall. Milan: Rotolito Lombarda.

Crowther, J. 1995. Oxford Advanced Learner's

Dictionary. Oxford University Press. Bungay: Richard Clay Ltd.

Hautamäki, J., Lahtinen, U., Moberg, S. & Tuunainen, K. 2003. Erityispedagogiikan perusteet. Vantaa: WSOY.

Hofstede, G. 1993. Kulttuurit ja organisaatiot. Mielen ohjelmointi. Juva: WSOY.

Kalish, H. 1981. From Behavioral Science to Behaviour Modification. New York: McGraw-Hill Book Company.

Moody, H. 1997. The Five Stages of the Soul. Doubleday: Anchor Books.

Nurmi, T. 2002. Uusi suomen kielen sanakirja. Jyväskylä: Gummerus.

Otala, L. 2000. Oppimisen etu – kilpailukykyä muutoksessa. Porvoo: WSOY.

Reber, A. & Reber, E. 2001. The Penguin Dictionary of Psychology. St Ives: Clays Ltd.

Ruohotie, P. 1996. Oppimalla osaamiseen ja menestykseen. Helsinki: Business Edita.

Ruohotie, P. 1998. Motivaatio, tahto ja oppiminen. Helsinki: Business Edita.

Ruohotie, P. 2000. Oppiminen ja ammatillinen kasvu. Juva: WS Bookwell Oy.

Sorsa, A. & Turtia, K. 1996. Nykysuomen käyttötieto. Keuruu: Otava.

Tiainen, O. (toim.) 1993. Tietojätti. Jyväskylä: Gummerus.

Vehmas, S. 2002. Etiikka erityiskasvatuksen ja vammaistutkimuksen perustana. Teoksessa M. Jahnukainen (toim.) Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. Juva: WS Bookwell Oy.

Wilber, K. 2000. A Theory of Everything. Boston: Shambala.